

UVOD

Selitve ljudi so v človeški zgodovini prisotne že od nekdaj. Najprej so bile pogojene z zagotavljanjem osnovnih pogojev za preživetje, s tehnološkim napredkom na področju prometa pa so postopno dobivale vse širše razsežnosti. Z njihovo širitvijo in pojavom političnih tvorb, kot so države in njihove predhodnice, so migracije in pravica do prebivanja na določenem teritoriju postale varnostno vprašanje ter tudi predmet nadzora in omejevanja. Velika geografska odkritja in osvajanje sveta so Evropejcem odprli vrata v novi svet, ki so ga osvojili in kolonizirali z uporabo vojaške sile in premoči. Želja po dobičkih iz trgovine, slabe socialne razmere doma, iskanje priložnosti, svobode, v nekaterih primerih tudi kazenski izgon itn., so vodili Evropejce na vse konce sveta. Takšne razmere so prevladovale še do druge svetovne vojne, nato pa pride do spremembe. Evropa je prešla iz emigracijske v imigracijsko družbo. Posebnost evropskega migracijskega prostora po drugi svetovni vojni je bila bipolarna razmejitev Evrope, v kateri so bile selitve prebivalstva omejene z železno zaveso.

Po drugi svetovni vojni so bile za evropski prostor značilne različne oblike migracij od tistih, povezanih z razpadom kolonialnega sistema, do ekonomskih migracij, povezanih s povojno obnovo infrastrukture in zagonom evropskega gospodarstva, ki je zahteval nove delavce. Delovne migracije so postale prevladujoča oblika migracij v evropskem prostoru v 60. in 70. letih. Potreba po delavcih je presegala število delovno aktivnega prebivalstva držav, zato so države delavce novačile v tujini. Priseljenci so prihajali iz južnoevropskih držav in tudi držav zunaj Evrope. Migracije so kljub prvotno načrtovani začasni naravi kmalu prešle v stalno naselitev, kar je bilo v interesu priseljencev in tudi delodajalcev. Prvi so ohranili zaposlitev in nadaljevali novo zastavljeno življenje, drugi pa so tako ohranili usposobljene in priučene delavce. Z večletnim bivanjem v imigrant-skih državah so priseljenci pridobili nekatere pravice, med katerimi sta

najpomembnejši pravica do stalnega prebivališča in združitve družine. Ko so se z recesijo v začetku 70. let potrebe po delovni sili zmanjšale, so prevladovala migracije na podlagi združevanja družin. Migracije konec 70. let zaznamuje sprememba vloge južnoevropskih držav, ki so prešle iz emigrantskih v imigrantske družbe, v severnih in zahodnih evropskih državah pa so se, tudi kot odziv na zaostritev pravil delovne imigracije, pojavile alternativne oblike priseljevanja – povečano je bilo zlasti število prošenj za priznanje statusa begunca. S povečanjem števila priseljencev v evropskih državah so se povečali tudi pritiski javnosti na politične odločevalce. Odgovor so ti našli v vnovičnem zaostrovanju pravil za imigracijo, tudi za oblike, povezane s prošnjami za mednarodno zaščito. Zaostritev vstopnih pogojev in zapiranje Evrope sta vodila v iskanje alternativnih možnosti prihoda, tj. povečanje števila neregularnih migracij.

Evropa se je s padcem železne zavesne in širitvami EU notranje sicer povezala, vendar se je ob tem sočasno navzven zaprla in se obdala s šengensko mejo ter kompleksnim panoptičnim sistemom nadzora mednarodnih migracij. Namen in cilj takšne imigracijske politike sta preprosta – dovoliti (začasno) bivanje tistim, ki se jih potrebuje za delo v sedentarnih dejavnostih oziroma tistim, ki lahko pripomorejo k ekonomskemu razvoju. Posledica takšnega zapiranja Evrope in drugih razvitih regij sveta je oblikovanje globalnih totalnih institucij, v katere se zapira zlasti revnejše prebivalstvo in celo tisti, katerih življenje so ogrožena. Tisti, ki jim uspe priti v »obljubljene dežele«, so pogosto odrinjeni v interne totalne institucije, tj. revne in stigmatizirane predele mest, in v opravljanje poklicev, ki so med domačim prebivalstvom nezaželeni. Tako se znajdejo na obrobju družbe, če so v državah neregularno, pa je njihov položaj še slabši. Zaradi strahu pred izgonom ne morejo uporabiti institucij, ki so na voljo vsem drugim prebivalcem. S težavami se v nekaterih državah srečajo celo pri zdravstveni oskrbi, saj se od zdravnikov zahteva prijavljanje neregularnih imigrantov; podobno velja za inšpekcijske službe, policijo idr. Neregularnim priseljencem poleg izkoriščanja grozi še slabša alternativa – zapiranje v zaporom podobne institucije (centre za tujce), kjer v nekaterih članicah EU ljudje, ki prosijo za mednarodno zaščito, živijo v povsem neprimernih življenjskih razmerah. Če podatkom o zaprtih priseljencih v zaporih dodamo še podatke o zaprtih priseljencih v teh institucijah, lahko vidimo, da je inkarceracija pomemben pristop pri upravljanju migracij v Evropi. Dopolnjuje militarizacijo mejnega nadzora, ki jo simbolizirajo sodobne ekonomske »železne zavesne« na zunanjih mejah EU (in drugih industrijsko razvitih trdnjavah), restriktivna imigracijska zakonodaja in kompleksen panoptičen nadzor.

Sodoben družbenopolitični diskurz EU temelji na ideji o upravljanju mednarodnih migracij, ki je prežeta z birokratsko in tehnokratsko logiko, vodijo pa jo ekonomska načela. Na podlagi teh se ljudi deli na zaželene in nezaželene oziroma na tiste, ki jim je dovoljen vstop in bivanje, in tiste, ki nimajo te pravice. Skladno z duhom neoliberalizma je tudi na tem področju merilo zaželenosti vezano na ekonomske indikatorje – upošteva se ekonomski kapital priseljencev oziroma posest kapitala, ki ga je mogoče spremeniti v ekonomskega (npr. kulturni kapital v obliki znanja). Če ga imaš, si »in«, če ga nimaš, si preprosto »out«. V teh drugih primerih ljudem ostane le še nezakonita pot, na kateri so izpostavljeni številnim tveganjem in grožnjam, ki lahko vodijo v viktimizacijo in tudi smrt. Reševanje težav, povezanih z nezakonitimi migracijami in nezakonitim prehodom mej s povečevanjem in militarizacijo nadzora, graditvijo zidov, ustanavljanjem novih policijskih enot, obsežnimi bazami podatkov itn., predstavlja naslavljanje posledic problema in ne odpravljanja dejanskega vzroka. V tem pogledu je »civilizirana« in »demokratska« Evropa v dejanjih daleč od vseh deklariranih načel o spoštovanju človekovih pravic vseh ljudi.

Spremembe imigracijske politike evropskih držav, ki vključujejo predvsem selektivno zapiranje mej in poostren panoptični nadzor, niso neodvisne od širšega družbenega dogajanja v zahodnih družbah. Spremembe, ki se dogajajo od 70. let prejšnjega stoletja naprej, kažejo, da je vzpon neoliberalne ideologije posegel tudi na področje migracij in pravic priseljencev. To seveda ni prav nobeno presenečenje. Šibke, vendar vse bolj represivne neoliberalne države in njihovi sopotniki v globalni ekonomski sferi najprej posežejo po pravicah tistih, ki imajo najmanj socialne in politične moči. Tako so v procesih, ki sicer prej ali slej viktimizirajo vse prebivalce, najprej in najbolj izpostavljene marginalizirane skupine. V zagotavljanju večje fleksibilnosti trga dela in drugih podpornih mehanizmi postfordistične prekarnosti dela so ene od prvih žrtev prav delavci migranti in njihovi potomci. Ob zaostrenih socialnih razmerah umirajoče države blaginje domače prebivalstvo nato ironično pogosto prepozna kot krivce za svoje težave prav priseljence, tj. tisto skupino ljudi, ki so sami žrtve. V takšnih razmerah nacionalne države in njihove institucije izgubljajo svojo socialno in regulacijsko vlogo, marginaliziranim in izkoriščanim pa pogosto ostane le pomoč lokalnih akterjev in institucij civilne družbe ter dobrodelnost empatičnega dela javnosti. Družbenopolitična nemoč in uspešnost delovanja mehanizmov diskurza drugosti pretvorita priseljence v »njih« in jih naredita priročne krivce za težave »nas«. V javnem diskurzu so pogosto prikazani in zaznani kot odjemalci delovnih mest domačemu prebivalstvu, izkoriščevalci »naše« socialne politike, ogrožanje varnosti, poleg tega pa so stereotipno označeni kot neprilagodljivi in nagnjeni h kriminaliteti.

Značilnost evropskega prostora je razširjeno protipriseljensko razpoloženje. V družbeni klimi, prežeti s stereotipnimi sodbami in predsodki, je eno od temeljnih sporočil, ki se jih promovira v javnem diskurzu, enačenje priseljevanja s kriminaliteto in enačenje priseljencev s storilci kaznivih dejanj. Tako ni prav nič presenetljivo, da smo v »demokratskih« evropskih državah priče predvolilnim kampanjam in tudi referendumom s protipriseljskimi pobudami, katerih osrednje sporočilo je prav domneva o zagotavljanju varnosti in zmanjševanju stopnje kriminalitete z omejevanjem priseljevanja. Po 11. septembru 2001 je takšna gonja zoper migracije dobila še novo dimenzijo – boj proti terorizmu. Migracije in migranti so prikazani kot potencialni teroristi in prav zato jih je treba še bolj natančno nadzorovati, omejevati in zapirati v globalne totalne institucije. Takšno držo zavzemajo ne le marginalni politični akterji, temveč osrednji in pomembni politični odločevalci in voditelji držav. Ob tej nestrpnosti in predsodkih, ki so legitimirani od zgoraj navzdol, ni presenetljivo, da se pojavljajo različna protipriseljska gibanja, skupine in organizacije, ki se razglašajo za domoljubne in zaščitnike »svoje« nacije. Med njimi nekatere posegajo po skrajnih oblikah nasilja, ki je usmerjeno neposredno proti priseljencem in drugače mislečim.

Povezava med migracijami in kriminaliteto je predmet številnih raziskav, vendar se raziskovalci v večini osredotočajo zgolj na posamezen segment povezave (npr. kriminaliteto priseljencev in njihovih potomcev, oblike viktimizacije priseljencev, tihotapljenje ljudi, trgovino z ljudmi, razizem, nestrpnost itn.). Le redki podajajo širši pogled in odkrivajo celotno povezavo med obema pojavoma. Tisti, ki se vendarle podajo na takšno pot in skušajo predstaviti celosten pogled, najpogosteje ostajajo korak pred ciljem. Večina se jih namreč osredotoča le na direktno nasilje oziroma direktno kriminaliteto, spregledajo pa strukturno nasilje oziroma strukturno kriminaliteto. Da bi se izognili tej omejitvi, smo se odločili preseči legalistično kazenskopravno opredelitev kriminalitete in smo oblikovali svojo definicijo kriminalitete, ki ji sledimo v knjigi. Kriminaliteto razumemo kot *nelegitimno dejanje, ki ga povzroči A, in je do X nepošteno in ga (lahko) huje oškoduje. Pri tem predpostavljamo, da je A vedel za te posledice oziroma jih je moral predvideti.* (Podrobnejša predstavitev koncepta je podana v poglavju Kaj je kriminaliteta?). Kljub temu da raziskave ugotavljajo, da ni enoznačne povezave med kriminaliteto in migracijami, družbeni stereotipi in predsodki, spodbujeni z diskriminatornim medijskim poročanjem in sovražno politično retoriko, širijo prav nasprotna prepričanja. Kriminološke in sociološke raziskave sicer ugotavljajo, da so nekateri priseljenci in njihovi

potomci nadpovprečno zastopani med storilci kaznivih dejanj, vendar je vsakemu resnemu raziskovalcu, ki presega raven populizma in hujskaštva, jasno, da tega ni mogoče pripisati njihovi naravi, genom, nacionalnosti, temveč na takšno stanje vplivajo številni družbeni dejavniki. Priseljenci so pogosto izpostavljeni strukturnemu nasilju in diskriminaciji, institucionaliziranemu rasizmu, izključeni in potisnjeni na obrobje družbe in tako potisnjeni v kriminalne dejavnosti oziroma je njihovo delovanje v primerjavi s celotnim prebivalstvom v večji meri nadzorovano in inkriminirano. Primeri kulturnega konflikta med priseljenci in imigracijsko družbo, ki bi se kazali v razlikovanju v temeljnih vrednotah, ki določajo sprejemljivo/nesprejemljivo oziroma škodljivo (tj. kriminaliteto), so zelo redki. Priseljenci so pogosto ena od najštevilčnejših skupin ljudi, ki so žrtve kriminalitete, izkoriščanja, diskriminacije in rasizma.

Kot bomo pokazali v knjigi, je povezava med migracijami in kriminaliteto vse prej kot preprosta in temeljito presega ozke stereotipne predstave in predsodke o »kriminalnih prišlekih«. Natančna analiza večplastne povezave med migracijami in kriminaliteto pokaže, da lahko presečišče med njima najdemo v teh oblikah:

1. *Strukturno nasilje oziroma strukturna kriminaliteta*, ki deluje v ozadju direktnega nasilja in vpliva na globalne razmere, je povod za emigracijo ter tudi element viktimizacije priseljencev in njihovih potomcev po emigraciji in nastanitvi v imigracijskih družbah.
2. *Direktno nasilje oziroma direktna kriminaliteta*, ki se kaže v teh oblikah:
 - a) kriminaliteta, ki deluje kot dejavnik potiska in vzrok za mednarodne migracije (politično nasilje in nasilje države, vojne, spopadi, ekonomsko nasilje, okoljska kriminaliteta, etnični in verski konflikti, organizirana kriminaliteta itn.),
 - b) kriminaliteta, ki je povezana z izkoriščanjem legalnih in neregularnih migrantov (trgovina z ljudmi, tihotapljenje ljudi, siljenje v prostitucijo, eksploatacija delavcev migrantov in druge oblike nasilja nad njimi),
 - c) kriminaliteta priseljencev in njihovih potomcev,
 - d) kriminaliteta, ki temelji na nestrpnosti, ksenofobiji in rasizmu – ta lahko poteka v odnosu imigrantske države do priseljencev (institucionalizirane oblike), imigrantske družbe do priseljencev (nestrpnost, predsodki, ksenofobija), kot tudi priseljencev do imigrantske družbe, države in drugih skupin priseljencev (medkulturni konflikti).

V knjigi želimo razkriti in predstaviti celostno povezavo med migracijami in kriminaliteto. Pri tem iščemo odgovore na ta vprašanja: *Kakšna je povezava med mednarodnimi migracijami in kriminaliteto? Kateri dejavniki vplivajo na to povezavo? V katerih vlogah, povezanih s kriminaliteto, se pojavljajo priseljenci in njihovi potomci? Kaj vpliva na prevzemanje oziroma pripisovanje teh vlog? Kakšna je v teh procesih vloga države? Kakšne so razmere na tem področju v Sloveniji?*

Knjiga je razdeljena na pet temeljnih delov: V prvem delu predstavljamo teoretična izhodišča in koncepte, povezane z migracijami (etnijska, narod, nacija), formalne in neformalne mehanizme delitve na »nas« in »njih«, temeljne značilnosti pozno-modernih »demokratskih« družb, vlogo nacionalne države pri nadzoru migracij in procese zapiranja »odpadne populacije« v globalne in interne totalne institucije. Prvi del knjige bralca opremi z informacijami in potrebnim znanjem za razumevanje širine dogajanja in vzrokov za spremembe v sodobnih družbah. Takšen vpogled je nujen za to, da lahko osmislimo in razumemo povezavo med migracijami in kriminaliteto. V drugem delu predstavljamo opredelitev mednarodnih migracij, eklektičen pogled na teorije migracij in glavne značilnosti migracij po posameznih fazah, posebej pa predstavimo povojne migracije v Sloveniji. V tretjem delu se osredotočimo na opredelitev kriminalitete, postavitev svoje lastne definicije kriminalitete in oblikovanje strukturnega modela povezave med migracijami in kriminaliteto. Poseben poudarek namenimo strukturni kriminaliteti (nasilju) v povezavi z migracijami, nato pa predstavimo tudi različne oblike direktne kriminalitete, ki je povezana z migracijami (medkulturne konflikte, (neo)rasizem, nestrpnost in ksenofobijo; izkoriščanje delavcev migrantov, trgovino z ljudmi; kriminaliteto priseljencev in njihovih potomcev). V četrtem delu knjige predstavljamo analizo razmer v Sloveniji, kjer iščemo povezavo med migracijami in kriminaliteto z analizo policijske in sodne statistike ter podrobno analizo primera – analizo razmer v Mestni občini Velenje. Primer občine Velenje nazorno pokaže na širino povezave med migracijami in kriminaliteto ter na spremenjeno vlogo šibke, vendar represivne države. Država je izkoriščene in viktimizirane delavce migrante prepustila same sebi, njeno funkcijo pa je prevzela lokalna skupnost – občina Velenje, različne organizacije in občani. Analiza razmer v Velenju prikaže tudi uspešno sobivanje različnih narodnostnih skupin, razmere na področju kriminalitete in diskriminacije. Knjigo končujemo s sklepno diskusijo in predstavitev ključnih ugotovitev.

Posebna zahvala za pomoč z nasveti in vpogledi v širino družbenega dogajanja in razumevanje sprememb v sodobnih družbah gre Rastku Močniku. Zahvalo dolgujem tudi Gorazdu Mešku, ki je pomagal s kriminološkim

znanjem in nasveti pri empiričnem raziskovanju in interpretaciji rezultatov. Za nasvete in razmišljanja o vsebinah, povezanih z migracijami, delavci migranti, položajem priseljencev in njihovih potomcev sem hvaležen tudi Marini Lukšič-Hacin. Zahvala za pomoč gre tudi sodelavcu na Fakulteti za varnostne vede Matevžu Brenu in Alekseju Kalcu, uredniku zbirke Migracije, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, ZRC SAZU. Nikakor ne smem pozabiti vzorne pomoči in sodelovanja z zaposlenimi v Mladinskem centru Velenje in Mestno občino Velenje. Dodatno so pri terenski raziskavi pomagali člani Bošnjaškega mladinskega kulturnega društva v Velenju. Posebno vlogo pri terenskem raziskovanju so imeli tudi moji prijatelji v Velenju, ki jih zaradi zagotavljanja anonimnosti ne morem navesti, vendar to ne zmanjšuje moje hvaležnosti za njihovo pomoč. Posebej sem hvaležen tudi družini Lemež, ki me je novembra 2012 gostila v Velenju in mi omogočila, da so bile moje skrbi en mesec vezane le na raziskovanje.